

[archiwum]

Łesia Chomycz: Wyjazd Brunona Schulza do Francji

Czytając wzmianki o pobycie Brunona Schulza we Francji w poświęconych pisarzowi pracach¹, nieodmiennie napotykaemy problem wyboru, przed jakim stał: pojechać czy kupić tapczan; pojechać czy skończyć nową książkę; pojechać i pozwolić światu odkryć siebie, a dla siebie świat, czy pozostać w „bezpiecznym” drohobyckim otoczeniu.

Wybór był rzeczywiście niełatwy, chociaż o Paryżu Schulz marzył od lat². Dlatego wśród wszystkich możliwych wojaży odwiedziny stolicy Francji wywoływały w nim największe poruszenie i sam przyznawał, że była to kwestia niezwykle ważna dla jego rozwoju i przyszłości³. Przede wszystkim wiązało się to zapewne z marzeniami o światowej karierze. Dojrzały pisarz, uznany już w Polsce, pragnął potwierdzenia osiągniętych sukcesów i chciał przedstawić światu nie tylko swoje umiejętności literackie, ale i plastyczne. Wiązał z tą podróżą wielkie oczekiwania, z drugiej strony jednak był do niej nastawiony sceptycznie. Nie opuszczało go przekonanie, że wyprawa nie przyniesie mu nic konkretnego⁴, i do końca zmagał się z „dylematem: «jechać, czy nie jechać»”⁵. Ostatecznie odważył się. Otrzymałszy za *Sanatorium pod Klepsydrą* honorarium w wysokości

1 W. Budzyński, *Schulz w Paryżu*, „Polityka” 1983, nr 7, s. 9; J. Jarzębski, Schulz, Wrocław 1999, s. 76–77; *Słownik schulzowski*, red. W. Bolecki, J. Jarzębski, S. Rosiek, Gdańsk 2006, s. 258; J. Ficowski, *Regiony wielkiej herezji i okolice*, Sejny 2002, s. 80–83; W. Budzyński, *Schulz pod kluczem*, Warszawa 2013, s. 180–192; A. Kato, *Schulz i Lille*, „Schulz/Forum” 3, 2014, s. 126–134.

2 B. Schulz, *Księga listów (Dzieła zebrane, t. 5)*, zebrał i przygotował do druku J. Ficowski, uzupełnił S. Danecki, Gdańsk 2016, s. 102.

3 Ibidem, s. 102.

4 Ibidem, s. 175.

5 Ibidem, s. 272.

1500 zł, postanowił wykorzystać okazję, „żeby zobaczyć raz sztukę francuską i odetchnąć powietrzem czystego artysty”⁶. Pojechał. I wrócił, skonstatowawszy, że „pozbył się pewnych złudzeń, co do kariery światowej”⁷.

Wszystko zaczęło się od wizyty w Drohobyczu żydowskiego artysty Natana Szpigla, członka grupy „Start”, który z zachwytem wypowiadał się o rysunkach Schulza i radził mu zorganizować wystawę w Paryżu⁸. Mając ten cel na uwadze, Schulz zebrał prawie sto rysunków z zamiarem pokazania ich francuskiej publiczności⁹. Kolejnym krokiem było nawiązanie odpowiednich kontaktów, w czym szczególnie pomagały mu Maria Chazen i Kazimiera Rychterówna. Rychterówna napominała go, że „trzeba było od roku przygotowywać sobie grunt paryski”¹⁰, Schulz nie miał jednak aż tak wiele czasu. Na załatwienie wszystkich formalności potrzebował niemal sześciu miesięcy, a ponadto wyjazd musiał co rusz odkładać z rozmaitych przyczyn.

Z początku podróż była planowana na wiosnę roku 1938¹¹ lub na koniec czerwca¹², tuż po zakończeniu roku szkolnego, jednak kwestie organizacyjne rozciągnęły się w czasie. Głównym problemem okazał się brak paszportu. Schulz zbadał wszystkie sposoby jego uzyskania, zwracając się z prośbami o radę do różnych osób, wśród których znaleźli się między innymi Maria Chazen, Władysław Zawistowski, Debora Vogel, Wilhelm Schulz i Witold Gombrowicz. W szczególności szukał pomocy u bliskiej przyjaciółki Romany Halpern, która współpracowała z Centralą Dewizową. Właśnie w korespondencji Schulza i Halpern można znaleźć najwięcej szczegółów dotyczących biurokratycznej mitręgi związanej z wyjazdem.

Jak wynika z listów do Halpern, Schulz mógł otrzymać paszport zagraniczny na kilku podstawach: nabycia dewiz, zakupienia biletu na statek, udziału w wybieżce zbiorowej lub – na warunkach ulgowych – na skutek poparcia Związku Literatów¹³. Po kilku nieudanych próbach pisarzowi udało się otrzymać dewizy przez Powszechny Bank Związkowy w Drohobyczu. Oprócz tego, aby jak najszybciej rozwiązać problem paszportu, posłużył się pismem ze Związku Zawodowego Literatów Polskich¹⁴ oraz, w zamian za przyrzeczenie napisania relacji

6 Ibidem, s. 102.

7 Ibidem, s. 180.

8 Ibidem, s. 168.

9 Ibidem, s. 175.

10 Ibidem, s. 305.

11 Ibidem, s. 272.

12 Ibidem, s. 174.

13 Ibidem, s. 177.

14 *Zaświadczenie ze Związku Zawodowego Literatów Polskich z 1.VII.1938*, w: *Bruno Schulz 1892–1942. Katalog-pamiętnik Wystawy „Bruno Schulz. Ad Memoriam” w Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie*, red. W. Chmurzyński, Warszawa 1995, s. 127.

94

Starostwa Powiatowego

W DROHOBYCZU.

Proszę o wydanie - ~~przedłużenie ważności~~ - załączonego - paszportu zagranicznego.
na wyjazd do Francji (podać kraje)

, ważnego na czas 2 (dwóch) miesięcy,

w celu studjo literackich oraz zorganizowania wystawy prac malarzów polskich
(określić dokładnie charakter i cel podróży)

Równocześnie załączam :

1. poświadczenie zamieszkania,
2. ~~zezwoenie~~ zezwolenie rodziców (opiekunów, kuratorów dla osób małoletnich lub niewłasnowolnych),
3. zezwolenie władz wojskowych,
4. poświadczenie emigracyjne,
5. poświadczenie o stanie majątkowym,
6. metryka wydanego z 11.8.1921. Nr 1432/1921 w wyjd. przez Bur. metr. i urz. w Drohobyczu
7. świadectwo o bytności w wyjd. przez Bur. Starostwa z wyjd. 7.9.28. Nr 17.4882/1928.
8. dowód opłaconia kredytu
9. Poręczanie Związku Cav. Literatów pol.

Drohobycz, dnia 25. lipca 1938

Bruno Schulz
Podpis,

UWAGA: Niepotrzebne wyrazy skreślić.

10

Wniosek Schulza do Starostwa Powiatowego w Drohobyczu: prośba o wydanie paszportu zagranicznego na wyjazd do Francji oraz dane osobiste i rysopis, 25 lipca 1938, Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie

Dane osobiste i rysopis :

Nazwisko i Imię Schulz Bruno

Miejsce i data urodzenia Brodzyna, 12. lipca 1892

Miejsce zamieszkania Brodzyna, Florjanińska 8.

Imiona rodziców (panieńskie nazwisko matki) Jakob i Hendle z Kihmerkesów

Zawód profesor gimnaz. pariski.

Stan cywilny wolny

Wyznanie katolicki

Narodowość polski

wzrost średni

twarz okład

włosy czyste

oczy niebieskie

znaki szczególne żadne

Drohobycz, 25. lipca 1938

Bruno Schulz
Podpis.

z podróży, zaświadczeniem o współpracy z dziennikiem „Czas”¹⁵. Uzyskał więc aż dwie podstawy, by paszport uzyskać.

Zebrawszy niezbędne dokumenty, Schulz zwrócił się z prośbą do drohobyckiego starostwa o wydanie wizy wyjazdowej. W Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego zachowała sięteczka zawierająca część tych dokumentów¹⁶. 25 lipca 1938 roku złożył w Drohobyckim Starostwie Powiatowym podanie z prośbą o wydanie paszportu zagranicznego o dwumiesięcznym terminie ważności „na wyjazd do Francji w celu studiów literackich oraz zorganizowania wystawy prac malarskich niżej podpisanego”¹⁷. Dwumiesięczny termin wskazuje, że jako pisarz ubiegał się o ulgę w stosownej opłacie. Do podania dołączono (1) zaświadczenie z miejsca zamieszkania, (2) świadectwo urodzenia z 11 października 1921 roku, nr 1432/21, (3) poświadczenie obywatelstwa wydane przez Starostwo Powiatowe 28 kwietnia 1938 roku, nr 7882/38, (4) dowód opłaty kredytowej, (5) zaświadczenie ze Związku Zawodowego Literatów Polskich. Uiszczona została również opłata skarbową w wysokości 7 zł 50 gr.

W podaniu znalazły się dane osobowe i rysopis: „Nazwisko i imię: Schulz Bruno. Miejsce i data urodzenia: Drohobycz, 12. lipca 1892. Miejsce zamieszkania: Drohobycz, Floriańska, 8. Imiona rodziców (panieńskie nazwisko matki): Jacob i Hendla z Kuhmerkerów. Zawód: profesor gimn. państw. Stan cywilny: wolny. Wyznanie: bezwyznaniowy. Narodowość: polska. Wzrost: średni. Twarz: owalna. Włosy: szatyn. Oczy: piwne. Znaki szczególne: żadne”. Data: 25 lipca 1938. Podpis¹⁸. Rubryka „wyznanie”, w której pojawił się przymiotnik „bezwyznaniowy”, przeczy spekulacjom, jakoby Schulz przeszedł na katolicyzm.

Podanie to ma duże znaczenie nie tylko dlatego, że Schulz wypełnił je własnoręcznie, ale także z powodu dołączonego zdjęcia, które nie było dotąd znane. Prawdopodobnie zostało ono zrobione nie wcześniej niż w połowie lat trzydziestych, już po publikacji *Sklepów cynamonowych*. Warto zwrócić uwagę na pozę i wyraz twarzy fotografowanego.

Do teczki dodano tylko „Poświadczenie zamieszkania” z podpisem prezydenta miasta Michała Piechowicza¹⁹. Potwierdzenie wydania Schulzowi poświadczenia obywatelstwa znajdujemy w teczce opatrzonej tytułem „Rejestr wydanych poświadczeń «wzór 1». Uznanie za obywat. polsk.”: „Liczba bieżąca 870; Nazwisko i imię osoby uznanej za obywatela polskiego: Bruno Schulz; data i miej-

¹⁵ Zaświadczenie z dziennika „Czas” z 4 czerwca 1938, w: *ibidem*, s. 127.

¹⁶ ДАЛО, Ф. 1137, Оп. 3, С. 202 Заяви громадян і дозвіл староства на право виїзду їх за кордон, Арк. 97–99.

¹⁷ ДАЛО, Ф. 1137, Оп. 3, С. 202 Заяви громадян і дозвіл староства на право виїзду їх за кордон, Арк. 97.

¹⁸ ДАЛО, Ф. 1137, Оп. 3, С. 202 Заяви громадян і дозвіл староства на право виїзду їх за кордон, Арк. 97 зв.

¹⁹ *Ibidem*, Арк. 99.

sce urodzenia: 12/VII 1892, Drohobycz; miejsce gdzie przebywa: Drohobycz; nazwisko i imiona rodziców: Jacob i Hendla z Kuhmerkerów; liczba poświadczenia względnie aktu uznania: 7882”²⁰.

W odpowiedzi starostwo tego samego dnia wydało pisarzowi paszport nr 115/38 „do Francji w celu turystycznym” na pięć tygodni, do 29 sierpnia 1938 roku, co kosztowało go 41 zł²¹.

Dotąd uważano, że Schulz jechał do Francji przez Włochy. Ze względu na przygnębiające wrażenie, jakie zrobił na nim *Anschluss* Austrii, pisarz istotnie zamierzał ominąć Trzecią Rzeszę, a przy okazji po drodze zatrzymać się na kilka dni w Wenecji²². Wiesław Budzyński pisze jednak, że w Wenecji Schulz nie był, gdyż prawdopodobnie wybrał trasę przez Wiedeń i Genewę²³. Wersję o podróży przez Włochy podważa również wzmianka w liście do Halpern o odcinku między stacją Ławoczne a Budapesztem²⁴. Natomiast zapis w Karcie Podróży Turystycznej do Francji wyraźnie stwierdza, że 31 lipca pasażer przybył do Paryża pociągiem z Warszawy²⁵. Najkrótsza trasa z Warszawy do Paryża wiodła przez Niemcy.

To, że Schulzowi nie udało się ominąć Niemiec, potwierdza również karta rejestracyjna zachowana w dokumentach Konsulatu Trzeciej Rzeszy we Lwowie²⁶, znajdujących się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w tym mieście. Pod koniec lipca 1938 roku pisarz zarejestrował zamiar przejazdu przez Niemcy w otwartym niedługo przedtem konsulacie. Zawartość tego dokumentu jest następująca: „Schulz Bruno. Profesor gimnazjum w Drohobyczu. Data urodzenia: 12/7 1892. Miejsce urodzenia: Drohobycz. Obywatelstwo polskie. Paszport nr 115/1938. Wydany w Drohobyczu, Starostwo Powiatowe. Termin ważności paszportu: 25.07.1938–29.08.1938”. Dalej następują punkty dotyczące rysopisu. Co ciekawe, informacje podane w poszczególnych rubrykach nie zgadzają się z wymaganą treścią. W rubryce „kolor włosów” zapisano „owal”, w rubryce „oczy” – „szatyn”, a w rubryce „kształt twarzy” – „piwne”²⁷. Być może wynikało to z tego, że kartę wypełniała osoba nieznająca niemieckiego, jako że konsulát niemiecki we Lwowie tworzone pośpiesznie, a zatem w pośpiechu dobierano

20 ДАЛО, Ф. 1137, Оп. 1, С. 275 Реєстр виданих документів, що підтверджують польське громадянство (12.02.1921–8.01.1929), Арк. 53.

21 ДАЛО, Ф. 1137, Оп. 3, С. 202 Заяви громадян і дозвіл староства на право виїзду їх за кордон, Арк. 98 зв.

22 B. Schulz, op. cit., s. 175.

23 W. Budzyński, op. cit., s. 180.

24 B. Schulz., op. cit., s. 176.

25 *Carte du voyage touristique en France (SNCF) 1938 r.*, w: *Bruno Schulz 1892–1942*, s. 126.

26 ЦДІАЛ, Ф. 797, Оп. 1, Сп. 10 Картотека осіб з прізвищами на букви „Ш-Я” (zarejestrowаних у консульстві для виїзду до Німеччини), Арк. 319, 319 зв.

27 Ibidem, Арк. 319.

ZARZĄD MIEJSKI w DROHOBYCZU.
(powiat) Drohobycz, 99
(województwo) Lwów,
m-c 25 LIP 1938
19 r.
No. ks. kontr. ruchu ludności -103051

Ważn. 10.
Jako dowód skuteczności nie służy.
Wydaje się na podstawie § 30 rozporządzenia Min. Spr. Wewn. z dnia 23 sierpnia 1934 r. w sprawie karek i karnych kłopotów (Dz. U. R. P. Nr. 54, poz. 430).
w celu paszportowania

Poświadczenie zamieszkania

(ważne w ciągu 2 miesięcy od daty wystawienia)

Zaświadczam się niniejszym, że
Nazwisko Schulz
Imię Edmundo
Nazwisko rodziców (nazwisko panienskie matki) Jakub i Hendia Schumacher
Data urodzenia 14 lipca 1892
Miejsce urodzenia Drohobycz
Zawód prof. gimn. Wyznanie katolickie Stan cywilny wolny
Dowód osobisty (Nazwa dowodu, Nr, data i urząd, który dowód wystawił)

Przynależność państwowa poliska zamieszkuje w Drohobyczu
ulicy Stowianickiej Nr. domu 3 Kom. P. P.
Data poprzednie miejsce zamieszkania m-c 19 r.
aktualne miejsce zamieszkania

Wyszczególnienie osób: ...

NAMWISKO I IMIENIA	Zamieszkuje w charakterze (1) lokatora gminnego, członka rodziny, sublokatora pracownika	Data i miejsce urodzenia	Data w gminie (2) opuszczona gmina (3)	Tom	Strona	Uwagi
	a)					
	b)					
	a)					
	a)					
	b)					
	b)					

Zgodność powyższych danych z zapisem w rejestrze mieszkańców stwierdzam.
Pieczęć miasteczka
D. M. Świdliński
Prezydent miasta
Urząd Miejski w Drohobyczu

Rejestracja obywateli.
Każde dziecko posiada "aktami", wybitki i odpisy danych osobistych.
Wzrosty osobników rodzinnych

Dnia 2. Czerwca, Drohobycz.

STANISŁAWOPOWIAŃSKIE
DROHOBYCKIE
Wydane dnia 25 LIP 1938
1 Pol. 115 / 1938
1ST. ZM.

Drohobycz, dnia 25 7 1938
Wydano paszport L: Rej. 115/38
do Francji i celach turyst.
na Strykowię ty. do 29/8 1938.
Rokh. Min. Spr. Wewn. z 3/6-1938
Nr AP. 114 / 1938
Opłata 41st. pobrano
por. 52902 27/7/1938
Schulz
Edmundo
Rej
WTK

Poświadczenie adresu zamieszkania Schulza, dołączone do wniosku o wydanie paszportu zagranicznego, 25 lipca 1938, Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie

Name:	Schulz	Pol. Paß Nr. 415/1938	319	
Vorname:	Bruno	ausgestellt in Drohobycz		
Beruf:	Professor Gymnasie	von St Konsistorij		
Wohnort:	Drohobycz	am 30/8 38r.		
Straße:		gilt bis 2.9/9 38r.		
Geburtsjahr u. Tag:	12/7 1892 r.			
Geburtsort:	Drohobycz			
Staatsangeh.	Polischer			
frühere:	— bis —			
Gefalt:	Sredni			Bej. Kennzeichen
Haar:	Owal			
Augen:	Szafny			
Gefichtsform	Platne			

E. B. Nr.	Erteilt am:	Art des E. B.	Reiseziel	Reisezweck	Nutzungsfrist	Reisefrist		Gebühr	
						W.	Tag.	Zl	Gr.
3597	29.7.38.	2x D	Trzeb.	2x D.O.A.	28.8.38	1	2	5	40

Karta rejestracyjna wjazdu Schulza do Trzeciej Rzeszy, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne we Lwowie

również jego personel²⁸. Dołączona fotografia była wcześniej znana. Wykonano ją mniej więcej w roku 1928²⁹.

Rewers karty zawiera z kolei zapisy następujące: „numer porządkowy dokumentu: 3527, data wydania: 29.07.1938; dwukrotny przejazd tranzytowy (2D); kraj docelowy: Francja; cel przejazdu: tranzyt; termin upływu ważności: 28.08.1938; czas trwania przejazdu: 2 dni [rubryka zakreślona]; opłata: 5 zł 40 gr”³⁰. Rewers wypełnił ktoś inny, atramentem innego koloru, co okazało się charakterystyczne także dla innych dokumentów tego rodzaju. Być może rubryk na rewersie nie wypełniano od razu, a dopiero po opracowaniu informacji podanych przez interesanta. Najprawdopodobniej zgodę na przejazd tranzytowy należało włożyć do paszportu podczas przekraczania granicy.

Schulz przekroczył granicę polsko-niemiecką 29 lipca³¹ i po dwóch nocach spędzonych w pociągu 31 lipca dotarł do Paryża³², gdzie zamieszkał w L’Hotel d’Orient przy Rue de l’Abbé-Grégoire 43, o czym świadczy stosowny rachunek³³, a przez jeden spośród spędzonych w stolicy Francji tygodni mieszkał u znajomego artysty Ludwika Lillego³⁴. Dużo czasu spędzał z bratem Marii Chazen Georgesem Rosenbergiem, a ich ulubionym miejscem spotkań była kawiarnia „Casanova”³⁵. Schulz odwiedził też Wersal, który go oczarował. W liście do Ludwika Lillego napisał później: „Tam bym chciał mieszkać”³⁶.

Jednak wyjazd, któremu pisarz poświęcił sporo czasu, wysiłków i pieniędzy, nie udał się. Rozwiązywanie problemów organizacyjnych trwało zbyt długo. Do Paryża trafił w „martwym sezonie”, kiedy większość ludzi, z którymi chciał się skontaktować, rozjechała się na wakacje, a prestiżowe salony i galerie sztuki były zamknięte. Ponadto przeszkodą na drodze do zawarcia znajomości stała się bariera językowa. W liście do Wacława Czarskiego Schulz podzielił się wrażeniami: „Straszliwe miasto, co za kobiety! Jestem zdruzgotany. Prawdziwy rozpustny Babilon!”³⁷ Wyjątek stanowiło zawarcie znajomości z marszandem André J. Rotgé,

28 Natychmiast po aneksji Austrii zamknięto przedstawicielstwo austriackie we Lwowie, które mieściło się przy ulicy Ossolińskich 4. W czerwcu 1938 roku zastąpił je konsulat niemiecki, przedtem we Lwowie nieistniejący. Zakres jego działalności obejmował województwo lwowskie, tarnopolskie i stanisławowskie. Por. G. Hryciuk, *Stosunki polsko-ukraińskie w ocenie konsulatu niemieckiego we Lwowie w 1939 roku*, „Toruńskie Studia Międzynarodowe. Międzynarodowe stosunki polityczne w XX wieku” 2009, nr 1 (2).

29 J. Ficowski, op. cit., s. 493.

30 ЦДІАЛ, Ф. 797, Оп. 1, Сп. 10 Картотека осіб з прізвищами на букви „Ш-Я” (zarejestrowаних у консульстві для виїзду до Німеччини), Арк. 319 зв.

31 ЦДІАЛ, Ф. 797, Оп. 1, Сп. 10 Картотека осіб з прізвищами на букви „Ш-Я” (zarejestrowаних у консульстві для виїзду до Німеччини), Арк. 319.

32 *Carte du voyage touristique en France (SNCF) 1938 r.*, w: Bruno Schulz 1892–1942..., s. 126.

33 Ibidem, s. 129.

34 B. Schulz, op. cit., s. 100.

35 Ibidem, s. 371.

36 Ibidem, s. 131.

37 Ibidem, s. 100.

który nosił się z zamiarem zorganizowania w listopadzie tego samego roku wystawy rysunków artysty³⁸ w galerii przy Faubourg St. Honoré³⁹. Schulz musiał jednak z tej oferty zrezygnować, gdyż nie dysponował konieczną sumą 1600 franków⁴⁰.

Rankiem 26 sierpnia opuścił Paryż⁴¹. Już dwa dni później z drohobyckiej ulicy Floriańskiej wysłał do Georges'a Rosenberga list z podziękowaniem za czas spędzony wspólnie w stolicy Francji⁴². Jego wrażenia z podróży, wspomniane w liście do Romany Halpern, były niejednoznaczne: „Wytrzymałem w Paryżu przeszło 3 tygodnie, mimo, że już po 1-szym tygodniu zdałem sobie sprawę, że nie zrealizuję mego programu tutejszego. [...] Mimo to jestem zadowolony, że byłem w Paryżu, widziałem tyle zdumiewających rzeczy, zobaczyłem raz z bliska, a nie za pośrednictwem reprodukcji – sztukę wielkich epok [...]. Widziałem rzeczy piękne, wstrząsające i straszne”⁴³.

Przełożył Marek Wilczyński

38 Ibidem, s. 315.

39 Ibidem, s. 180.

40 Ibidem, s. 315.

41 Wynika to z listu Schulza do Lillego z 2 września 1938, ibidem, s. 100.

42 Ibidem, s. 129–130.

43 Ibidem, 180–181.